

Др Јевто Миловић

БОРАВАК АНТИДА И ФРАНЦИСКЕ ЖОМУ ЦРНОЈ ГОРИ

Пошто се Његош у августу 1833. г.¹ завладичио у Петрограду, на повратку у Црну Гору, 27. октобра 1833, стигао је у Трст. Ту се задржао „скоро мјесец дана... другујући с трговцима Димитријем Бајовићем, Марком Квекићем и Божидаром Поповићем, с учитељима Димитријем Владисављевићем и Симеоном Димитријевићем, те с православним свећеницима Симеоном Главашем и Дамјаном Груборовићем“.² Тада се Његош зарекао Димитрију Владисављевићу „да кад друти пут пође у П(етерс)б(у)рг неће ићи без француског језика“.³ Владисављевић му је обећао да ће „му набавити једнога учитеља и послати му га“.

За вријеме свога подужег боравка у Бечу 1837. г. Његош се озбиљно посветио учењу француског језика. О томе нас обавјештава агент српске владе Вилхелм Хоппе који је тада живио у аустријској пријестоници. У свом писму од 6. јануара 1837. Хоппе вели:⁴ „Владика је овде најмио привремено за месец дана приватан стан, узео је једног француског учитеља, који му дневно даје по два сата...“ У Хоппеовом писму од 7. фебруара из исте године стоји:⁵ „Владика Црне Горе се још увек овде бави и са највећом марљивошћу се посветио учењу француског језика“.

Далматински гувернер Венцел Фетер фон Лилиенберг извјештава 7. децембра 1837. грофа Антуна Митровског да се Његош за вријеме свога бављења у Бечу у јануару и фебруару 1837. бацио на „одлично учење“ францускога језика.⁶

Капетан Фридрих Орешковић говори нам такође о Његошевом тадањем интензивном бављењу француским језиком. 9. фе-

¹ Све датуме наводимо по новом календару.

² Петар Колендић, Његошев „Глас каменштака“ у италијанском преводу Петра Сентића, Споменик Српске краљевске академије, Београд, 1941, ХСIV, стр. 8.

³ Др Лаза Секулић, Посвећење владице Рада за епископа, Летопис Матице српске, 1936, књ. 346, стр. 317.

⁴ Павле Поповић, Петар II Петровић у Бечу у годинама 1836—1837, Српски књижевни гласник, Београд, 1910, књ. XXV, стр. 677.

⁵ Павле Поповић, Петар II Петровић у Бечу у годинама 1836—1837, Српски књижевни гласник, Београд, 1910, књ. XXV, стр. 677.

⁶ Копија писма грофа Лилиенберга од 7. децембра 1837. Антуну Митровском (Задар, Државни архив 33 (б. IIа. Geheime Akten, 1837).

бруара 1837. Орешковић јавља Лилиенбергу између осталог и ово:⁷ „Стални Владичин друг је неки Караџић, родом Србин, који је већ много година настањен овдје у Бечу и који је ожењен и који, штавише, од Владичиног доласка станује код истог... Сем овога, (Владичи) долази један руски професор који Владичу поучава из француског језика...“ Једне вечери затекао је Орешковић код Његоша руског потпуковника Јакова Озерецковског „који је прилично био упознат с француском књижевношћу и који је с дивљењем говорио о Таљерановом познавању државе“. Посјете Његошу у Бечу биле су учестале и његов професор француског језика жалио се Орешковићу „да га врло често узнемиравају у његовим часовима наставе многи посјетници које Владика прима“.

Руски кнез Александар Михајлович Горчаков наваљује на Његоша у Бечу 1837. да се врати у Црну Гору. Његош то одбија и тражи пасош за Париз од аустријског кнеза и државног канцелара Клеменса Лотара Венцела Метерниха. Метерних му га не да, „под изговором да он пасоше не издаје странцима“. Тада се Његош обраћа француском посланству у Бечу „да би од њега добио визу на пасош који му је био издао окружни капетан у Котору да пође за Беч“. Кнезу Горчакову полази за руком да наговори Његоша „да одустане од свога пута за Париз и да отпутује за Петроград“.

19. фебруара, у „три сата послије подне“, 1837. Његош напушта Беч и полази за Русију. Његова је жеља да пође у Петроград и да посјети руског цара Николаја I. Како је Његош био тада оклеветан код руског двора, царска руска влада доноси одлуку да се Његош задржи у Пскову док руски вицеkonzул Јеремија Гагић у Дубровнику не пође у Црну Гору и на лицу мјеста не испита „да ли се народ Црне Горе стварно размножио да је нужно иселјаване, да ли постоје унутрашњи раздори који су навели Владичу да напусти земљу... због чега Владика води такву политику према Графову, ... да ли постоји против Његоша ‚опште незадовољство‘, да ли у Црној Гори постоје раздори и да ли је тачно да је Владика заложии Маински манастир и однио са собом црквене драгоцености Цетињског манастира“.⁸ За вријеме свога боравка у Пскову Његош је „сваки дан одређивао по један час за вјежбање из француског језика“.⁹

На свом повратку из Петрограда у Црну Гору Његош се задржава у Трсту од 10 (22) јула до 5 (17) августа¹⁰ 1837. Ту долази

⁷ Извјештај Фридриха Орешковића од 9. фебруара 1837. грофу Лилиенбергу (Беч, Österreichisches Staatsarchiv, Abteilung, Haus — Hof — und Staatsarchiv).

⁸ Б. Павићевић, Његошева мисија у Русији 1837 године, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1960, књ. XXVI, св. 1—2, стр. 61.

⁹ Исто, стр. 63.

¹⁰ Анд. Гавриловић, Владика Раде, његова поезија и путовања тридесетих година, *Годишњица* Николе Чулића, Београд, 1914, књ. XXXIII, стр. 289.

у везу с тамошњим француским конзулом Левасером, са шведским конзулом Некером, с француским капетаном Терасоном и са многим другим угледним личностима. Левасер упознаје Његоша са својим ратним другом Антидом Жомом који је живио у Трсту од давања приватних часова из француског језика. Његош сада и у Трсту учи француски. Жом му даје „неколике лекције“ из француског језика. Његошу се допада Жомова настава и он га позива на Цетиње за свога учитеља француског и италијанског језика. Обећаје му да ће му дневно плаћати златан дукат од дана кад се укрца на брод у Трсту. Жом на то пристаје. 6. децембра 1837. добија Жом од француског конзулата у Трсту пасош за себе и за своју супругу Франциску Бортолотти. Пасош му важи за Марсељ преко Котора, Скадра и Малте.¹¹ 7. децембра иде Жом директору тршћанске полиције владином савјетнику Алојзу фон Кал-Розенбургу и моли га да му визира пасош; он изјављује фон Кал-Розенбургу да ће тобоже посјетити у Котору рођаке своје жене које још није видио, а у Скадру уручити неке повјерљиве списе француском конзулу. 8. децембра добија Жом аустријску визу под бројем 30935; он тада саопштава фон Кал-Розенбургу да ће отпутовати у Котор 8. или 9. децембра.

7. децембра 1837. извјештава Алојз фон Кал-Розенбург директора задарске полиције владиног савјетника Аугустина Мартинеца о Антиду Жому и упозорава га на овог „сумњивог“ странца. 18. децембра, под бројем 280, јавља Мартинец далматинском гувернеру Лилиенбергу да креће из Трста преко Котора, Скадра и Малте за Марсељ политички веома сумњиви Француз Антид Жом и напомиње му да ће Жом, без сумње, свратити у разна далматинска пристаништа. Мартинец доставља Лилиенбергу и препис писма Алојза фон Кал-Розенбурга од 7. децембра 1837. и додаје да ће се он постарати о будном надгледању „у високом степену сумњивог“ Жома у случају ако Жом дође у Задар. У свом допису од 18. децембра, под бројем 280, Мартинец скреће пажњу на Жома окружном поглавару у Сплиту владином савјетнику Јерониму Нанију, окружном поглавару у Дубровнику Фердинанду барону Шалеру и вршиоцу дужности окружног поглавара у Котору Габријелу Ивачићу; од њих Мартинец тражи да будно надзиру Жома и да му доставе имена лица с којима се Жом буде често састајао. Лилиенберг пак пише 19. децембра своје ађутанту капетану Фридриху Орешковићу, који се баш тада налазио у Котору због повлачења границе између Црне Горе и

¹¹ О Његошеву учитељу француског језика Антиду Жому писао је на основу историјске праће из Архивског одјељења Државног музеја на Цетињу 1929. г. проф. др Никола Ваџиновић (Записи, Цетиње, 1929, књ. V стр. 197—200). — Жомов долазак из Трста у Црну Гору детаљно је приказао помоћу историјске праће из Државног архива у Задру академик Петар Колендић (Историјски записи, Цетиње, 1948, књ. II стр. 241—247).

Аустрије, и аустријском вице-конзулу у Скадру Ивану Павлу Баларину да добро припазе на Жома. У међувремену крећу из Трста за Боку Которску Жом и његова жена Франциска аустријским бродом »Profetta« којим је заповиједао Никола Марабут. Можда због неповољног времена брод »Profetta« пристаје у Корчули 28. децембра. Истога дана брод »Profetta« полази из Корчуле за Котор и изгледа да се не задржава ни у једном другом мјесту дубровачког округа. Већ 2. јануара увече 1838. стижу Жом и Франциска у Котор. Прву ноћ одсједају у гостионици, а већ 3. јануара, у 8 часова ујутро, посјећује Жома и Франциску Његошев брат Перо; он им у току истога дана налази двије собе код једног Которанина. 3. јануара послје подне иде Перо Фридриху Орешковићу који се још у Бечу био увелико спријатељио с Његошем, и јавља му у највећем повјерењу да је Антид Жом Његошев учитељ страних језика, да ће Жом поћи у Црну Гору, да ће Франциска остати у Котору зато што је не могу на Цетињу смјестити и да ће Жом из Котора поћи преко Паштровића у Црну Гору да би изгледало као да је наставио свој пут за Скадар. У својој наивности Перо показује Орешковићу Жомов лутни рачун од Трста до Котора који је износио 75 форинти и 20 крујцара и саопштава му да га је он исплатио. Орешковић жели да лично упозна Жома и даје Перу до знања да Жома доведе к њему.¹²

4. јануара посјећују Перо и Жом Орешковића. Перо је још раније био рекао Жому да је Орешковић велики Његошев пријатељ. Зато Жом сад ништа не крије од Орешковића. С њим сасвим отворено разговара. Он саопштава Орешковићу да је неколико недјеља давао Његошу у Трсту лекције из француског језика и да сад намјерава да пође у Црну Гору. Он отворено води разговор с Орешковићем о француском конзулу у Трсту Левасеру, о разним партијама у Француској и о политичком животу у њој; изјављује Орешковићу да се Луј Филип не може дуго одржати, јер је омрзнут код француског народа, да је старија линија бурбонска још више омрзнута и да је најјача партија у Француској револуционарни покрет.

5. јануара обраћа се Његош писмом Габријелу Ивачићу и Фридриху Орешковићу. Он моли Ивачића да допусти Жому да пође у Црну Гору, а да дозволи Жомовој жени Франциски да остане у Котору. У писму упућеном Орешковићу Његош истиче да му је много стало да Жом дође к њему на Цетиње да би га поучавао из италијанског и француског језика.¹³

¹² Писмо Фридриха Орешковића од 5. јануара 1838 грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив, 206 (6 VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

¹³ Његошево писмо од 24. децембра 1837 (5. јануара 1838) Фридриху Орешковићу (Задар, Државни архив 206 (6. VIIа, к. X/1. 6. 1837) и Петар Колендић, Долазак Антида Жома у Црну Гору, *Историски записи*, Цетиње, 1948, књ. II, стр. 245, 246.

„Ваше Високоблагородије,
Љубезни Пријатељу,

Ви знате колико ми је мило да научим италијански и француски језик, а сад ми се та прилика показала. Ту у Котору налази се г-н Жом, кога сам ја јошт у Тријесту идући овамо из Русије познавао и од њега неколике лекције примио, а сад исти г-н Жом иде за Скадар и даље. Ја би рад да он овамо дође к мени на неко вријеме да би се штогод ползовао његовима лекцијама; но будући да је у њега ту жена, зато сам писао г-ну администратору окружном, молећи га да му допусти овамо доћи, а међутим да му жена остане ту у Котору.

У случају, које ја не вјерујем нигда, да ми г-н администратор то одрече, молим Вас као пријатеља да га и Ви замолисте да ми ту љубов учини, или баш ако он то не може, да ме извијестите треба ли за то г-ну губернатору у Задру писати.

Ја се на Вас управ ослањаам да ћете Ви за ту ствар својски порадити, жељу моју испунити и час приђе одговорити ми, а међутијем с почитанијем чест имам бити

Цетиње, 24. дек.
1837. год.

Вашега Високоблагородија
покорни слуга и пријатељ
владика црногорски
П. П. Његош“.

Жом у међувремену одлази до Ивачића, извјештава га да намјерава да пође у Скадар, а да своју супругу Франциску остави у Котору. Ивачић никако не допушта да Франциска остане у Боки. И Његошу писмено јавља да то не смије ништо учинити без одобрења Губернијалног предсједништва у Задру, јер Жомов пасош гласи за Скадар и према томе Жом нема право да се држава на аустријској територији.¹⁴

7. јануара обраћа се Жом и Орешковићу и, по Његошевим упутствима, тражи од њега савјет за свој одлазак у Црну Гору.¹⁵

Његош је сад љут на аустријску власт у Котору. Орешковић га пак умирује својим писмом од 7. јануара које овдје у преводу доносимо:¹⁶ „Одмах по пријему Вашег увијек пријатнога писма од 24. дец. 1837 (6. јануара 1838) пошао сам господину окружном поглавару да бих, по могућности, испунио Вашу жељу у погледу господина Жома.

¹⁴ Писмо Габријела Ивачића од 8. јануара 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (6. VIIa, к. XII/5. 5. 1837).

¹⁵ Писмо Фридриха Орешковића од 7. јануара 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (6. VIIa, к. XII/5. 5. 1837).

¹⁶ Превод писма Фридриха Орешковића од 7. јануара 1838. Петру II Петровићу Његошу (Задар, Државни архив 206 (6. VIIa, к. XII/5. 5. 1837).

Г. окружни поглавар одговорио ми је пак, а то је и Вама лично писао, да не смије, према постојећим прописима којих се, као што и сами знате, мора тачно придржавати ништош да допусти да жена г. Жома остане овдје у Котору, јер Жомов пасош гласи одавде за Скадар и даље за Малту, и он ми је показао наређења која је једном сличном приликом због жене неког Вукчевића издао Губернијум.

Али пошто је Вама лично до тога стало, г. окружни поглавар ће се одмах за то заузети код његове екселенције г. гувернера. Ви знате како Вам је добро наклоњен г. гувернер и можете стога унапријед с тим рачунати да ће Вам он сигурно испунити Вашу жељу, ако му можда прописи из Беча не свежу руке; а да бих Вас увјерио да се он Вас и у Задру сјећа, саопштавам Вам у повјерењу да сам јуче добио једно писмо од његове екселенције у коме је стајало да ће ми првом zgodном приликом послати као мали поклон за Вас један зидни сат и једно огледало.

И ја нећу са своје стране пропустити да, по Вашој жељи, препоручим његовој екселенцији Жомову ствар.

Ваш одани слуга и пријатељ
Орешковић, капетан“.

Фридрих Орешковић и Габријел Ивачић, који су тада били чланови аустријске комисије за разграничење између Црне Горе и Аустрије, желе пошто-пото да изиђу Његошу у сусрет и да Жому визирају пасош за Црну Гору, а да Франциски допусте да живи у Котору. Треба Његоша задржати у добром расположењу за вријеме повлачења границе. И поклоњима га треба обасипати.

7. јануара шаље Орешковић Либлиенбергу један подужи извјештај о Жому; он ту наглашава да Жом у сваком случају може да пође преко Скадра на Цетиње, а да остави своју жену Франциску у Турској. Орешковић препушта Либлиенбергу да он лично одијени да ли би било од користи или не ако би се Жом пустио да оде из Котора у Црну Гору, а Франциски дозволило да остане у Котору.¹⁷

8. јануара јавља се и Ивачић Либлиенбергу; он сматра да Жома треба пустити у Црну Гору, јер он лако може поћи из Скадра на Цетиње. Ивачић напомиње да би Његошу било веома жао кад му Жом не би дошао, јер би пропустио ову zgodну прилику да се усаврши у француском језику. Ако би Аустрија пустила Жома за Црну Гору, Његоша би много задужила, а уједно би му омогућила да благовремено испољи своје симпатије које он гаји према француској влади и француском народу. Узгред Ивачић додаје да се заиста Франциска не осјећа добро и да је много

¹⁷ Писмо Фридриха Орешковића од 7. јануара 1838. профу Либлиенбергу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

ослабила, јер се страшно намучила на дугом путу од Трста до Котора.¹⁸

Сад Жом и Франциска чекају у Котору одлуку гувернера Лилиенберга из Задра; они живе повучено; кад је лијепо вријеме, дуго се шетају. У почетку им се нико од Которана не приближује. Посјећују их искључиво Његошеве својте. Ускоро се упознаје Франциска са женом председника Првостепеног суда Карла Сирка. Једног поподнева Антид Жом узима ловачку пушку и ловачку опрему и нестаје из Котора. Изгледа хоће кришом попут Симе Милутиновића да отпутује у Црну Гору. Тумара по брдима поврх Шкаљара, али се не може снаћи, јер не познаје ни језик ни терен. Идућег дана враћа се у Котор. Код Ивачића се правда да је био пошпао у лов, да је био залутао и да је морао провести ноћ у неком непознатом мјесту у једној пастирској колиби.¹⁹

13. јануара овлашћује Лилиенберг Ивачића да изда визу Антиду Жому за Црну Гору, а да Франциски дозволи да остане у Котору само четири мјесеца. Он ставља Ивачићу до знања да је потребно јавити Његошу да се издавање визе Жому противи аустријским законима, али да је то Лилиенберг учинио једино из оданог пријатељства према Његошу како би му показао да је спреман да испуни сваку његову жељу, и да Лилиенберг очекује од Његоша да ће му и он узвратити своју љубав на исти начин.²⁰

Лилиенберг обавјештава 13. јануара и Орешковића о својој одлуци да се Жому изда виза за Црну Гору, а да се Франциски допусти да се задржи у Котору само четири мјесеца. Лилиенберг саопштава и Орешковићу да је ставио у дужност Ивачићу да саопшти Његошу да је Лилиенберг направио изузетак код Жома, иако то њјесу закони допуштали, само да би Његошу доказао да је он његов пријатељ и да је спреман да му учини сваку могућну услугу и да он најпоузданије очекује да ће се и Његош, кад устреба, показати према њему исто тако предустретљив. И Орешковићу Лилиенберг препоручује да све то на фин начин достави Његошу и да му у шали спомене да би Лилиенберг, у случају велике преоптерећености, био кадар да побјегне у Црну Гору и да код Његоша потражи капетански положај. По свом старом обичају Лилиенберг задужује Орешковића да будним оком припази на Жомов утицај на Његоша и да испита прави циљ Жомова доласка у Црну Гору.²¹

¹⁸ Писмо Габријела Ивачића од 8. јануара 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIIа, к. XII/5. 5. 1837).

¹⁹ Писмо Габријела Ивачића од 22. фебруара 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIIа, к. XII/5. 5. 1837).

²⁰ Копија писма грофа Лилиенберга од 13. јануара 1838. Габријелу Ивачићу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIIа, к. XII/5. 5. 1837).

²¹ Копија писма грофа Лилиенберга од 13. јануара 1838. Фридриху Орешковићу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIIа, к. XII/5. 5. 1837).

Лилиенберт сад сматра да је потребно обавијестити о одласку Антида Жома у Црну Гору и о Францискином боравку у Котору предсједника Врховне полицијске и цензурне дворске власти у Вечу грофа Јозефа фон Седлницког. Он о томе 13. јануара подноси грофу Седлницком један подужи извјештај. Лилиенберт јавља Седлницком да је знао да се Жом и без његове дозволе може упутити из Скадра у Црну Гору. А како није хтио наљутити Његоша, јер му је његово добро расположење неопходно потребно због разграничења, сматрао је да треба Жому визирати пасош за Црну Гору, а његовој жени Франциски допустити да проведе четири мјесеца у Котору. Добро је познато Лилиенбергу да су Његошева начела такве природе да на њих Жом не може негативно утицати. Он је уз то у могућности да сигурно сазна преко својих врло повјерљивих и проницљивих ухода све оно што би стајало у вези с Његошем и Жомом.²²

У међувремену Ивачић добија Лилиенбергово писмо од 13. јануара и одмах визира пасош Антиду Жому за Црну Гору.

Али прије него што крене за Цетиње, Антид мора да смјести у Котору своју жену Франциску, јер она не може да пође с њим у Црну Гору усљед ломањкања оклопишта. Пошто она држи много до свог угледа, не жели да живи сама него би хтјела становати код неке поштене которске породице. Она је веома образована; говори добро италијански, француски, њемачки и енглески; поред тога, располаже изврсним знањем из свих финих женских радова; веома је племенита и честита; да би избјегла велике трошкове које би њен муж само с великим пожртвовањем могао плаћати, она је спремна да поучава из страних језика и свих финих женских радова за стан и храну кћери Карла Сирка Клементину и Каролину. Пошто Сирку недостају средства да би могао, сходно своме сталежу, да изобрази своје кћери, а како му се доласком Франциске за то сада пружа згодна прилика, он прима Франциску у своју кућу.²³

Сасвим задовољан Францискиним смјештајем код Карла Сирка, Антид Жом полази у понедељак, 22. јануара, Његошу на Цетиње да га поучава из француског језика.²⁴

Још прије Жомова одласка у Црну Гору аустријски обавјештајци прикупљају обиље података о њему. Многе појединости сазнају од њега лично, а друге им саопштава Франциска.

Према исказима тих доушника Жом је био родом из Тараскона из јужне Француске; имао је 35 година кад се у току прве половине мјесеца децембра 1837 г. упутио из Трста у Црну Гору.

²² Копија писма грофа Лилиенберга од 13. јануара 1838. грофу Седлницком (Задар, Државни архив 206 (б. VIIa, к. XII/5. б. 1837).

²³ Писмо Карла Сирка од 26. јануара 1838. директору задарске полиције Мјартинецу (Задар, Државни архив 44 (акта задарске полиције 1839).

²⁴ Писмо Едуарда Грија од 29. јануара 1838. Дирекцији полиције у Задру (Задар, Државни архив 44 (Акта задарске полиције, 1839).

За њ се причало да је ученик и питомац генерала Фавијера о коме се много говорило за вријеме грчког устанка. Према исказима саме Франциске, Антид Жом је служио у француској војсци у Африци; неколико је година био у пољској армији која се борила за ослобођење Пољске испод руског јарма; за храброст је добио орден светога Станислава; Жом је сам причао да је заједно с француским конзулом Левасером у Трсту служио као ађутант код познатог француског политичара и генерала де Лафајета и да је де Лафајет препоручио и њега и Левасера истакнутом француском дипломату Шарлу де Талјерану. Поуздало се сазнало да је Жом био неколико година у енглеској морнарици. Осим тога се дознало да је он у Трсту, гдје је провео посљедње двије године, помагао конзулу Левасеру у канцеларијским пословима. Ту се Жом истицао својим политичким принципима који су били веома сумњиви аустријској полицији.

У Котору се сазнало да Жом изнад свега цијени слободу, да је припадао револуционарном покрету у Француској који је по њему био најјача партија у тој земљи. Због тога је он био и напустио своју отаџбину у коју се нипошто није хтио вратити за живота краља Луја Филипа. Причало се да је Жом у својим разговорима назвао Црногорце јуначком нацијом који су, са својом природном сировошћу, достојни да стоје под француском заштитом, јер имају урођену тежњу за слободом и независношћу. Само су Французи, по његовим изјавама, у стању да корисно развију код Црногораца лијепа осјећања. Црногорцима су, с њиховим ратничким својствима, потребни само добри официри да би улили поштовање пограничним народима. Истина је, тако је, веле, говорио Жом, да Русија помаже Црногорце са нешто новца, али то није довољно за Црну Гору, јер се Русија ни најмање не брине о црногорском образовању. Кад би, каже, Његош хтио да поклати више пажње своме не баш сјајном положају, морао би увидјети да би од Француске имао више користи него и од једне друге нације.

По свом доласку на Цетиње Антид Жом живи у почетку у самом манастиру, где с Његошем за истим столом, стално је с Његошем у друштву и мирно проводи живот у цетињској усамљености. Турке, додуше, узнемирава у почетку много његова присутност у Црној Гори. Мула Јусуф, моћна личност код требињског заповједника Хасан-бега Ресулбеговића, изјављује у Дубровнику да су сад Црногорци постали несносни и да би требало предузети оштре мјере против њих.²⁵ Аустријанци се за Жома трепутно не интересују. Али то заправо не траје дуго.

Посљедњих дана мјесеца фебруара Жом се спушта са Цетиња у Котор.²⁶ Хоће, наравно, да посјети своју жену Франци-

²⁵ Писмо Фердинанда Шалера од 16. фебруара 1838. Губернијалном предсједништву у Задру (Задар, Државни архив 222 (б. XIIа, Central Akten, 1838).

²⁶ Писмо Габријела Ивачића од 26. фебруара 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

ску. Он одједа код Карла Сирка код кога живи и Франциска. Веома је опрезан. Долази у везу само са Сирковом породицом. Иде у посјету Ивачићу и јавља му да ће се кроз неколико дана вратити Његошу на Цетиње. Ивачићу заправо није мио Жомов долазак у Боку. Страх га је да ће Жом често силазити са Цетиња у Котор све док му жена у Боки борави. Стога тражи 26. фебруара упутство од Лилиенберга шта да ради са Жомом.

Стари и већ доста оронули Лилиенберг сад се љути на Жомма. Он задужује 5. марта Ивачића да саопшти Жому да му се не може дозволити да често путује између Цетиња и Котора. Треба Жому рећи да је 22. јануара добио аустријску визу за Црну Гору једино због Његоша, да је из пажње према Његошу допуштено Франциски да живи четири мјесеца у Котору и да Жом не смије злоупотребљавати услуге које му је учинила Аустрија из обзира према Његошу.²⁷

Почетком марта Жом се враћа на Цетиње, а Франциска остаје и даље код Карла Сирка у Котору. Аустријски обавјештајци и даље будно прате Антида и Франциску, биљеже њихове ријечи и достављају их вишој власти у Задар. И Карло Сирк доставља разне податке о Антиду Жому и о Франциски директору задарске полиције Аугусту Мартинецу. Он јавља Мартинецу да је Антид Жом изјавио за вријеме свога посљедњег боравак у Котору да су углавном незадовољници у Босни и Албанији и Његош да с прољећа дигну устанак против Турака. Његош је устанцима обећао да ће им пружити издашну помоћ под условом да му се уступе неке области код Грахова и у Албанији.²⁸

Директор полиције у Трсту Кал-Розенбург надзира писма Францискина, која она доставља своме оцу у Трст, чита их помоћу специјалне машине и њихов садржај преписује. Из једног Францискиног писма Кал-Розенбург дознаје да ће Антид Жом остати код Његоша око двије године, а да ће га потом Његош препоручити руском двору да га намјести у неком институту у Петрограду као учитеља француског језика.²⁹

У току друге половине марта 1838. стиже из Скадра на Цетиње енглески вицеkonzул у Новом Пазару Никола Васојевић. Он намјерава да преко Црне Горе пође у Босну „да се представи везиру босанском“; „налази се слаба здравља“ и на Цетињу остаје „док се мало опорави“. Одмах сазнаје Ивачић у Котору за Васојевићев боравак у Црној Гори и 22. марта обавјештава о томе Лилиенберга у Задру; јавља Лилиенбергу да је Васојевић дошао на Цетиње да би углавном састанак између Његоша и скадарског везира Ферик Хасан-паше. Његош, Васојевић и Жом проводе, по

²⁷ Копија писма грофа Лилиенберга од 5. марта 1836. Габријелу Ивачићу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

²⁸ Копија писма Аугуста Мартинеца од 8. марта 1836. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив (Акта Дирекције полиције у Задру, 59, 1830—1840).

²⁹ Писмо Кала Розенбурга од 28. марта 1838. Аугусту Мартинецу Задар, Државни архив (Акта Дирекције полиције у Задру, 44, 1839).

Ивачићевим исказима, сваки дан по два часа заједно. Тајно се састају Васојевић и Жом; они ноћу воде дуге разговоре, студирају географске карте и рукописе, читају и пишу. Васојевић стално нешто диктира Жому. Потом се шаљу специјални курири у Скадар.³⁰

Чим Лилиенберг дознаје од Ивачића да Васојевић борави на Цетињу, да су Васојевић и Жом дану и ноћу заједно и да често Жом пише по диктату Васојевићевом, одмах показује велико интересовање за Васојевића. Због тога се Лилиенберг обраћа 24. априла Баларину у Скадру и Ивачићу у Котору, молећи их да настоје да прикупе што више података о Црној Гори, о намјерама Жомовим, о Васојевићу, о његовом поријеклу и образовању, о његовим везама са Црногорцима и Бокелјима и о његовом задржавању на Цетињу. Лилиенберг мисли да би можда и Жом могао пружити, преко неке особе која ужива његово повјерење, извјесне податке о Васојевићу. Стога овшлашћује Ивачића да допусти Франциски да и даље живи у Котору и да Жому дозволи да је може с времена на вријеме посјеђивати.³¹

Крајем маја 1838. сазида на Цетињу кућица за Антида Жома и његову жену Франциску. Чим је кућа била готова, Антид доводи Франциску из Котора у Црну Гору. Сад Антид и Франциска живе скупа. Њихова је кућица сеоског типа; чиста је и гледа на цетињско поље. И неки је скромни намјештај у њој. Има ту књига и новина свјежег датума.³² Антид и Франциска су сасвим задовољни; ништа више не желе. Траже само мир, али их на жалост аустријски доушници не остављају на миру. Тек сад оживљава поново велико интересовање Метернихове полиције за Антида Жома.

Сад се Његош плаши да ће му руски двор замјерити зато што држи Жома на Цетињу. Због тога се он обраћа 12/24. јуна 1838. једним подужим писмом руском посланику у Бечу Димитрију Павловичу Татишчеву које овдје у преводу доносимо:³³

³⁰ Писмо Габријела Ивачића од 29. марта 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 222 (б. XIIа. Central Akten, 1838).

³¹ Копија Лилиенбергових писама од 24. априла 1838. Баларину и Ивачићу (Задар, Државни архив 218 (б. VIIа, к. X/б. 2. 1838).

³² Dr Bartolomeo Bisoletto, *Relazione del Viaggio fatto nella primavera dell' anno 1838 dalla Maestà del Re Federico Augusto di Sassonia nell' Istria, Dalmazia e Montenegro, Trieste 1841, стр. 93, 94.*

³³ Цјелокупна дјела П. П. Његоша, Писма II (1838—1842) (За штампу приредио, биљешке и објашњења написао др Мираш Кићовић), Просвета, Београд, 1953, стр. 68. — Аустријске власти су превеле Његошево писмо од 12/24. јуна 1838. на њемачки, јер им је било потребно због обавјештајне службе. Тај њемачки превод, с погрешним датумом „29. јуна“, нашао је др Алекса Ивић у Бечу; Ивић је превео с њемачког превода то Његошево писмо и објавио свој превод у „Летопису“ Матице српске у књизи 306, на страници 34. Мјесто да др Мираш Кићовић преведе Његошево писмо од 12/24. јуна 1838. с рускога на српскохрватски, он доноси Ивићев превод с превода у Његошевим „Писмама II“, на страници 75, који је погрешан и за науку неупотребљив.

„Честе писмене и усмене везе с аустријским чиновницима, а такође и неријетке посјете странаца који овамо долазе, приморале су ме да учим један од европских језика, и како тиме, ако не сав а оно већи дио образованих људи говори, ја сам и одабрао тај од осталих и напoкон сам нашао себи једнога францускога учитеља који је у Трсту неколико година давао лекције по кућама.

Прибојавајући се да не би когод ко не зна за моју садашњу потребу за учењем француског језика помислио о томе што рђаво и Вама дојавио, част ми је, Ваша Екселенцијо, упозорити Вас да сам једино ради изучавања француског језика нашао напријед споменутог учитеља и да је он добар, простодушан и сиромашан човјек, који ће остати код мене двије године, претпостављајући да ћу за то вријеме научити одредње француски језик, а затим ће он поћи у Русију да потражи себи хљеба.

У случају ако се Вашој Екселенцији учини да сам погријешо у избору напријед споменутог учитеља, спреман сам да га смјеста отпустим“.

Руски двор не предузима тренутно ништа против Антида Жома. Биће свакако да је руски рударски капетан Јегор Ковалевски, који је први пут боравио у Црној Гори од 2. јуна до 17. септембра 1838. г., саопштио руској влади да је Жом „добар, простодушан и сиромашан човјек“ који се не бави политиком.

Аустријске власти осјећају сада неко тобоже револуционарно треперење код Жома. Још прије 1. септембра 1838. Лилиенберг је био чуо да се на Цетињу штампа на „илирском“ језику позната француска химна «Allons enfants», па се био препао да ће она, по ријечима саме „Марселезе“, пробудити „свету љубав отаџбине“ не само код Црногораца него и код осталих наших народа који су се тада налазили у склопу Аустрије. С разних страна дознао је Лилиенберг да је Жом у току 1838. долазио са Цетиња с неколико Црногораца у Рисан и да се распитивао да ли тамо могу пристати већи ратни бродови. Тамо је тобоже нађен велики број летака на којима је стајало: „Живио Луј Филип!“ («Viva Luigi Filippo!») Бојећи се да ће се Французи искрцати на турски рт Суторину, Лилиенберг је наредио Поморској дивизији, која се била смјестила код Виса, да се премјести на ушће Боке которске.³⁴ О тобожњој Жомовој „револуционарној дјелатности“ на Цетињу убрзо је обавијештена и највећа полицијска власт у Аустрији.

6. септембра 1838. подноси Аугуст Мартинец један детаљан извјештај о Жому грофу Јозефу Седлницком.³⁵ Жом, по Мартинцу, не одржава никакве везе са становништвом которског окру-

³⁴ Копија писма грофа Лилиенберга од 2. септембра 1838. грофу Седлницком (Задар, Државни архив 206 (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

³⁵ Копија писма директора полиције Мартинца од 6. септембра 1838. грофу Седлницком (Задар, Државни архив (Акта Дирекције полиције у Задру 59 (1830—1840).

га осим са Карлом Сирком. У Боки гледају Жома као авантуристу и француског шпијуна. Сви га тамо презиру. Послије неколико недјеља свога боравка на Цетињу, Жом задобија најтисније Његошево повјерење. Сигурно је да Жом поучава Његоша у француском језику. Утицај који Жом врши на Његоша не може се приписати неком нарочитом таленту већ неограниченом повјерењу које му Његош поклања. Жом је, према даљим излагањима Мартинеца, упућен у најважније Његошеве ствари. То показује и Жомова жена Франциска која је за вријеме свога боравка у Котору познавала, штавише, и Његошеву званичну преписку. Франциска је у Котору ширила вијести које су биле у најмању руку неосноване и претјеране и које су узнемиравале тамошње становништво, јер су већином наговјештавале непријатељства и устанке. А то је било Његошево и Жомово масло. Жом хвали све што се односи на Његоша и Црну Гору, а неповољно приказује оно што се тиче аустријске владе. Зато његов утицај на Његоша није пожељан. Опште је мишљење, тако вели Мартинец, да је Жом углавном криив за несугласице које су избиле код Паштровића приликом исправљања границе између Аустрије и Црне Горе. Прича се да Жом одржава врло честе и дуге састанке с Његошем послије којих се упућују гласници рускоме вице-конзулу Јеремији Гатићу, кнезу Милошу Обреновићу и енглеском вице-конзулу у Новом Пазару Николи Васојевићу. У самој Црној Гори не гледају Жома радо. Неки Црногорци држе да је Жом француски агент; други га називају тајним дипломатским секретаром Његошевим; трећи мисле да ће се он, пошто Његош научи француски, улутити у Русију и да ће тамо помоћу Његошеве препоруке добити неко запослење. Сигурно је да се Жом издаје за човјека који је одан револуционарним идејама. У Црној Гори не одобравају што му Његош све повјерава. Праве примједбу што Његош често скида са себе своју народну ношњу и облачи француско одијело.

Сличне податке о Жому подноси 22. септембра 1838. и гроф Лилиенберг грофу Антону Митровском, грофу Јозефу Седлницком и грофу Игнацу фон Хардегу у Бечу.⁸⁰ Да је Жом био добро обавијештен о свему што се догађало на Цетињу, то је Лилиенбергу потврдио и Габријел Ивачић. Лилиенберг је био дознао од Ивачића да је Жомова жена Франциска била упућена у Његошеву преписку. Штавише, њој су биле познате и најважније ствари о којима је Ивачић писао Његошу. Жом је отгуживан да сноси одговорност како за напад на Грахово тако и за тврдоглавост Црмничана приликом исправљања црногорске и аустријске границе. Прочуло се да је он погрешно јавио Турцима из Албаније још трије крвавих сцена на Паштровској планини, које су се догодиле у августу 1838 г., да аустријске трупе нијесу одређене да

⁸⁰ Копија писма Лилиенберга од 22. септембра 1838. Митровском, Седлницком и Хардегу (Задар, Државни архив 222 (б. XIIа, Central Acten-1838).

штите своју границу према Црној Гори, него да оне намјеравају да се уједине са Црногорцима да би се дочепаале сусједних турских провинција. Ивачић је био ставио до знања Лилиенбергу да би се Франциска поново хтјела вратити са Цетиња у Котор. Опрезни Лилиенберг није привремено вољан да јој дозволи да сађе у Боку Которску.

Гроф Јозеф Седлницки се обраћа 26. септембра 1838. Лилиенбергу.³⁷ Он пише Лилиенбергу да је већ доставио његове вијести о Жомовом двосмисленом понашању Тајној дворској и државној канцеларији. Пошто је тачно да Жом поучава Његоша из француског језика, а како је Његош наклоњен идејама које владају у Француској, Седлницки се споразумио с Државном канцеларијом да треба аустријске власти да се засад ограниче на надзор Антида Жома и његове преписке и да тек онда могу да захтијевају да се Жом удаљи из Црне Горе кад добију у руке очите доказе о његовим револуционарним смутњама или кад утврде да он настоји да поремети мир који влада између Црне Горе и Аустрије. У том случају је потребно искористити утицај руског двора на Његоша. Тајна дворска и државна канцеларија предузела је већ у том погледу потребне кораке, а Седлницки је већ предузео потребне мјере да би се контролисала Жомова преписка која иде преко Трста.

Метерниховој полицији било је сада још само преостало да преко јавне штампе жигосе „доброт, простодушног, веселог и сиромашног“ Жома. И заиста се Жом приказује у аугсбуршким новинама »Allgemeine Zeitung« од 26. септембра 1838, број 269, стр. 2032, као „француски шпијун“ и човјек који стоји „и у енглеској служби“. „Црна Гора“, тако јавља лист »Allgemeine Zeitung«, „нарочито Владичино мјесто боравка, непрестано је поприште страних смицалица. Као што капетан Ковалевски настоји да за себе задобије народ, лажно му обећавајући да ће га Руси заштитити, тако се примјећује и игра извјесног Антида Жома, Владичина учитеља француског језика који се сматра француским шпијуном. Изгледа да Владика посрће између ова два човјека који на њ у исто вријеме врше јак утицај; он по сваку цијену добија савјет и од једног и од другог. Антид Жом општи често с енглеским вицеконзулом у Новом Пазару и њему шаље гласнице поводом сваког значајног догађаја. Из тога се да наслутити да Антид Жом стоји и у енглеској служби. Владикау треба сажалевати, јер се налази у таквим рукама. Помоћу тога се објашњава његова неодлучност, а то је досад само стајало на путу уклањању разлика између Црне Горе и Аустрије. Тако је досад пропао сваки аустријски предлог. Аустријска комисија чека већ неколико дана Владикау да би с њим коначно извршила поравнање. У почетку је јавио да ће доћи. Одмах послје тога преговарао је с Турцима

³⁷ Писмо грофа седлницког од 26. септембра 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (6. VIIIа, к. XII/5. 5. 1837).

због Грахова, а сад сасвим неочекивано изјављује да неће да преговара с комисијом која је именована, него само лично с далматинским гувернером грофом Лилиенбергом. Очито се крију иза тога, као и увијек, страни интриганти који су знали да Владичину слабу страну, његово славољубље, заголицају, приказујући му да не доликује да преговара са нижим чиновницима. Па ипак ће се ускоро нагодити у колико су у питању претходни услови, а потом ће се споразумјети што се тиче главне ствари. Црногорци ће, по овој прилици, уступити Аустрији област око манастира Стањевића, због које се већ дуго води борба, и још неке друге мале комаде земљишта, а за то ће им се, можда, надокнадити одговарајућа штета. Досад није био нарушаван мир, иако су се оба двије стране за сваки случај наоружале.

Д о д а т а к.

Баш сад сазнајем из поузданог извора да су се разбили преговори око граховског среза између Владике и Турака и да се намјесник Херцеговине већ припремио да силом оружја избаци Црногорце из Грахова. Свакога часа очекујемо вијест о новом састанку у тамошњем крају. Руски конзул из Дубровника поново је послао знатну суму новаца у Црну Гору. Односи између Црне Горе и Аустрије постају све затегнутији; прекинути су такође преговори око уступања манастира Стањевића и изгледа да ништа друго и не преостаје него да се ствар ријеши оружјем. Чим стигну очекивана појачања, ствар ће постати озбиљна. Црногорци су толико дрски да штавише праве шанчеве и на појединим дијеловима аустријског земљишта и спремни су да их упорно бране“.

Због овог погрдног списка из новина »Allgemeine Zeitung« Жом оштро негодује; он се 14. октобра 1838. тужи у једном подужем писму грофу Лилиенбергу које оvdје у преводу доносимо:³⁸

„Екселенцијо,

Жалба једнога потлаченог, ма које народности био, може се саслушати и има право на пажњу праведних људи, позваних на високе дужности њиховом заслугом и њиховом образваношћу.

Смјештен игром случаја поред Владике Црне Горе да га поучавам из француског језика, мој положај у садашњим околностима даје повода за хиљаду клевета на мој рачун са стране неких которских чиновника. Моје је чуђење на врхунцу што сам, под најмудријом и најправичнијом управом, простим нагађањем предмет сумња које погађају и мој карактер и моја начела од стране самих агената те управе. Из опреза сам прелазиио ћутке преко свих тих увреда све док нијесу биле званичне, али сада ка-

³⁸ Копија писма Антида Жома од 14. октобра 1838. гувернеру Лилиенбергу (Задар, Државни архив, списи Намјесништва за Далмацију 206. (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

да је (лист »Allgemeine Zeitung«, број 269, постао одјек мојих клеветника, морам оборити криве оптужбе које погађају моју осјетљивост. Усуђујем се, дакле, молити Вашу Екселенцију да ми помогне својом високом заштитом, приморавајући аутора тога срамнога памфлета да га аутентично, оповрнем у истом листу.

Допустите, Екселенцијо, да искористим ову неприличну околност, која ми ипак прибавља неоцјениву част да Вам пишем, да Вам обновим молбу што сам упутио Поглаварству которском са циљем да допусти мојој супрузи да проведе зиму у том граду. Њезино ме слабо здравље плаши да неће моћи поднијети оштрину рђавога годишњег доба, јер овдје нема никаква прикладна стана. То је једини разлог који ме потиче на молбу.

Дјела правде која Ваша Екселенција извољева ширити јемство су ми да ће моја молба бити узета у разматрање.

Част ми је бити с најдубљим поштовањем Ваше Екселенције веома понизни и врло покорни слуга

Црна Гора, 14. октобра 1838.

А. Жом, с. р.⁴

Лилиенберг наравно не допушта Жому да оповргне клевете и неистине из листа »Allgemeine Zeitung« од 26. септембра 1838. г. Он не одобрава ни Жомовој жени Франциски да због благе климе проведе наредну зиму у Котору. Жом се мора за то дуго борити. Крајем јула 1838. он силази са Цетиња у Котор и разговара о томе с Ивачићем; напомиње Ивачићу да је Франциска њежнога здравља.³⁹ Тешко подноси хладноћу. У кући у којој живи на Цетињу не усуђује се зиму дочекати. Зло је велико што нема ни љекара у Црној Гори. Ивачић, по свој прилици, ставља Жому до знања да је пожељно да му се писмено због тога обрати. И заиста, Жом шаље 21. августа 1838. једно писмо Ивачићу.⁴⁰ Јавља Ивачићу да се Франциска рђаво осјећа. Страх га је од оштре зиме која је на прагу. Зато моли Ивачића да се заузме код Лилиенберга да се Франциски дозволи да се пресели у Боку. Већ 23. августа 1838. Ивачић саопштава Жомову молбу Лилиенбергу.⁴¹ Он мисли да би било потребно да се допусти Франциски да презими у Котору. Ако се Лилиенберг не би с тим сложио, Његошу би било сигурно непријатно и он би то довео у везу с крвавим окршајем који се недавно десио на Паштровској планини између Црногораца и Аустријанаца. Не смије се Његош озловољити, јер је Аустрији и даље потребно његово добро расположење због повлачења границе између Црне Горе и которског округа које је

³⁹ Копија писма директора полиције у Задру Мартинца од 30. августа 1838. профу Седлицком (Задар, Државни архив, Акта Дирекције полиције у Задру, Г. А., 59 (1830—1840).

⁴⁰ Жомово писмо од 21. августа 1838. Габријелу Ивачићу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

⁴¹ Писмо Габријела Ивачића од 23. августа 1838. профу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

баш у току. Лилиенберг се ипак, и поред овога Ивачићевог упозорења, у току септембра 1838. привремено устеже да донесе рјешење да се дозволи Франциски да у току идуће зиме живи у Котору.

3. октобра ујутро 1838. Жом се спушта са Цетиња у Котор и тражи од Ивачића дозволу за Францискин боравак у Боки.⁴² Ивачић извјештава 4. октобра 1838. Лилиенберга о Жомовој жељи. Сада Ивачић сматра да не би требало изићи у сусрет Жому, јер су се погоршали односи са Црном Гором. Пребивање Францискино у Котору било би од рђавих посљедица у случају ако би се повећала аустријска војска у Боки. Франциска је у току зиме 1838. стекла разна познанства у Котору и могла би дознати све што се ту ради. Она се зими 1838. стално дописивала са својим мужем који је тада био на Цетињу. Тако је Његош тобоже био обавјештаван о свим догађајима у Боки. Његош је тада, наставља даље Ивачић, преко Франциске протурао којекакве гласове због којих се било узнемирило которско становништво.⁴³

У међувремену се Францискино здравље погоршава и Жом је води 19. октобра 1838. у Котор на љекарски преглед. Др Винценц Голци констатује да Франциска болује од леукоуреје («leucorrhoea») и да су јој потребни њега и дужи одмор.⁴⁴ Из Котора се Жом обраћа 19. октобра 1838. једним писмом Ивачићу. Свом писму прилаже Голцијево увјерење о Францискином рђавом здравственом стању, подсећа Ивачића да је још раније писао Лилиенбергу и молио га да Франциски допусти да сађе у Котор. На крају свога писма Жом жели да се Ивачић заузме код Губернијалног предсједништва у Задру да би се дозволио Франциски да остане у Котору за вријеме болести.⁴⁵

Жом се сада враћа на Цетиње, а у Котору оставља тешко болесну Франциску.

Ивачић се 22. октобра 1838. обраћа Лилиенбергу, обавјештавајући га да је Жом у петак, 19. октобра, довео Франциску у Котор, да га је посјетио 20. октобра ујутро и да га је поново замолио да се допусти Франциски да проведе наредну зиму у Боки. Ивачић увјерава Лилиенберга да је Франциска заиста болесна. То је констатовао и др Голци, а то се сазнало и с друге стране. Никако није вољан Ивачић да се удовољи Жомовој молби. Мишљења је да треба Жому предложити да поведе Франциску у Црну Гору или да је упути њеној родбини у Трст. Францискин боравак у Котору изазвао би, по Ивачићу, многе неугодности. А највећа би незгода била што би се Жом стално кретао између Цетиња и Ко-

⁴² Писмо Габријела Ивачића од 4. октобра 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (6. VIIa, к. XII/5. 5. 1837).

⁴³ Писмо Ивачићево од 4. октобра 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (6. VIIa, к. XII/5. 5. 1837).

⁴⁴ Увјерење др Голција од 19. октобра 1838. (Задар, Државни архив 206 (6. VIIa, к. XII/5. 5. 1837).

⁴⁵ Писмо Жомово од 19. октобра 1838. Габријелу Ивачићу (Задар, Државни архив 206 (6. VIIa, к. XII/5. 5. 1837).

тора и што би на тај начин дознао све оно што се тиче аустријских и црногорских односа⁴⁶

7. децембра 1838. јавља Ивачић Лилиенбергу да се Франциска још налази у Котору. Стално је болесна и због тога се за дуго времена не може вратити у Црну Гору. Почетком децембра 1838. Жом је сашао са Цетиња у Котор и изјавио Ивачићу да се одлучио да Франциску пошаље њеној родбини у Трст и да га моли да јој изда пасош. Ивачић је спреман да да Франциски аустријски пасош и зато напомиње Лилиенбергу да је кудикамо боље да се пусти Франциска да пође у Трст него да се задржи у Котору. На тај би се начин отклониле све неугодности које би могле настати због њеног боравка у Боки.⁴⁷

14. децембра 1838. овлашћује Лилиенберг Ивачића да изда пасош Франциски за Трст.⁴⁸

Његош издаје црногорски пасош Франциски, доставља га Ивачићу у Котор 22. децембра 1838 (3. јануара 1839) и моли га да га визира. Пасош потраћа сљедећим писмом:⁴⁹ „Биће скоро година дана, да г-н Антид Жом, подајник француски, живи у Црној Гори као мој професор францускога језика, а његова жена због свога здравља налази се од некога времена у Котору, као што је и Вама познато. Ова ради побољшања својега здравља желећи поћи у Тријест, тражила је пасопорат, који чест имам овдје прикључити молећи Вас да га изволите видимирати“.

Ивачић одбија црногорски пасош „са изразом презрења и са ријечима: 'Не познајем потпис Владичин чији ауторитет Влада није признала'"⁵⁰ Он Франциски даје аустријски пасош и Франциска полази из Котора за Трст у току прве половине јануара 1839.

Франциска треба да проведе зиму у Трсту, а да се с прољећа врати у Боку. Да би пак могла поново доћи у Котор, потребан јој је нов пасош. Зато се Жом још у јануару 1839. обраћа француском посланству у Бечу и тражи за своју жену пасош. Почетком фебруара га и добија, а средином фебруара доставља Франциски у Трст.⁵¹ 18. априла визира Францискин пасош Ди-

⁴⁶ Писмо Габријела Ивачића од 22. октобра 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

⁴⁷ Писмо Габријела Ивачића од 7. децембра 1838. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

⁴⁸ Копија писма грофа Лилиенберга од 14. децембра 1838. Габријелу Ивачићу (Задар, Државни архив 206 (б. VIIа, к. XII/5. 5. 1837).

⁴⁹ Душан Д. Вуксан, *Писма Петра Петровића Његоша*, Београд, 1940, књ. I, стр. 376. — Према др Мирашцу Кићовићу горе наведено Његошево писмо потиче од 28. децембра 1838. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша, Писма П, Просвета, 1953, стр. 141).

⁵⁰ Писмо Фридриха Орешковића од 15. марта 1840. барону Фердинанду Шалеру (Задар, Државни архив 245 (б. Ха, к. X/5. 1. 1840).

⁵¹ Копија писма А. Мартинића од 23. марта 1839. грофу Седлницком (Задар, Државни архив, (Акта Дирекције полиције у Задру, 1830—1840).

реакција полиције у Трсту. Можда баш тога дана Франциска полази према Задру. У Задар стиже 21. априла, а 26. априла се појављује у Котору. Жом јој са Цетиња долази у сусрет, у Котору посјећује Ивачића и саопштава му да ће око средине маја повести Франциску у Црну Гору.⁵²

28. априла јавља Ивачић Лилиенбергу о Францискином повратку у Боку, наглашава да Францискин пасош важи само до Котора и сматра да би јој ипак требало допустити да пође свом мужу на Цетиње. Из многих разлога је пожељно да Франциска отпутује у Црну Гору. А њено би присуство у Котору могло опет изазвати разне вијести које се протурају са Цетиња међу становништвом которског округа.⁵³

8. маја одобрава Лилиенберг Ивачићу да пусти Франциску да оде у Црну Гору; забрањује му пак да да визу на њен пасош који је добила од француског посланства у Бечу, пошто страна представништва немају право да издају пасоше за путовања по аустријској монархији.⁵⁴

Нијесмо могли утврдити којег је дана Франциска пошла за Цетиње. Биће сигурно одмах чим је Ивачић добио Лилиенбергово писмо од 8. маја.

30. маја обраћа се Жом једним писмом Ивачићу, стављајући му на знање да ће ускоро с Франциском да напусти Црну Гору. Пошто је пасош за њ и за Франциску остао код полиције у Трсту, Жом молти Ивачића да посредује код Губернијалног председништва у Задру да му се изда пасош за Трст куда га зову његови послови.⁵⁵

Ивачић подноси 30. маја један извјештај о Жому Лилиенбергу; он изјављује да су избиле несугласице између Жома и Његоша. Жом је тражио да му се повиси плата, а Његош је то одбио. Зато се Жом одлучио да оде из Црне Горе и затражио од Ивачића аустријски пасош за себе и Франциску. Ивачић напомиње у свом извјештају да је француски пасош с којим су Жом и Франциска 2. јануара 1838. дошли у Котор остао код полиције у Трсту, а да за аустријске земље не важи француски пасош с којим је Франциска 26. априла 1839. стигла из Трста у Котор. Ивачић мисли да би требало омогућити Жому да се са својом женом удаљи из Црне Горе, јер је његов боравак на Цетињу био штетан по мир у которском округу. Зато Ивачић предлаже Лилиенбергу да се Жому изда пасош који би важио само до Трста и

⁵² Писмо Ивачићево од 28. априла 1839. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 233 (б. XIа, к. XII/3.4. 1839).

⁵³ Писмо Ивачићево од 28. априла 1839. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 233 (б. XIа, к. XII/3. 4. 1839).

⁵⁴ Копија писма грофа Лилиенберга од 8. маја 1839. Габријелу Ивачићу (Задар, Државни архив 233 (б. XIа, к. XII/3. 4. 1839).

⁵⁵ Жомово писмо од 30. маја 1839. Габријелу Ивачићу (Задар, Државни архив 233 (б. XIа, к. XII/3. 4. 1839).

да се о томе обавијести тришћанска полиција да би припазила на Жомово тамошње понашање.⁵⁶

9. јуна задужује Лилиенберг Ивачића да Жому и Франциски да објаву која ће важити за једно путовање морем од Котора до Трста. Потребно је наравно, с тим упознати полицију у Трсту.⁵⁷

Није нам познато кад су Жом и Франциска сишли са Цетиња у Котор. Не знамо тачно ни кад су пошли из Котора за Трст. Највећа је пак вјероватноћа да су се укрцали у Котору на аустријски пароброд »*Varon Stürmer*« 10. јула 1839.

15. јула 1839. стиже Жом са својом женом Франциском аустријским паробродом »*Varon Stürmer*« у Задар, а 16. јула полази с једном писменом препоруком Његошевом за Русију преко Трста и Беча. У разговору с грофом Лилиенбергом Жом саопштава да су Турци из Скадра пошли на Црну Гору, али да је између њих и Црногораца дошло до помирљивог изравнања још прије него што је он напустио Цетиње. Узгред додаје Лилиенбергу да се мора необично чудити што лично не преговарају с Његошем високе аустријске личности, него покушавају да се с њим приватно нагоде; каже да ће Његош тешко на то пристати, јер су прошле године с њим закључили мировни уговор босански, херцеговачки и скадарски везири. Жом мисли да Русија сигурно неће никада учествовати енергично и искрено ни у преговорима између Црногораца и Аустријанаца, ни у преговорима између Турака и Црногораца. Сасвим се Жом увјерио у току свога боравка на Цетињу да Сенат у Црној Гори не представља ништа, него да је Његош све и сва и да он одржава ред у Црној Гори, да су Црногорци увијек спремни за рат и да могу прије него што прођу два дана да се појаве на било којој тачки своје земље, снабђевени свим потребним стварима за десет дана, и да Црна Гора има под оружјем тачно 25.000 људи. Жому је добро познат рат и он зна шта могу да ураде регуларне трупе. Он ипак има смјелости да пред цијелим свијетом тврди да се Црна Гора и Његош никаквог непријатеља не плаше; само се боје да Русија и њени сателити не престану да им дају потребан новац.⁵⁸

За вријеме свога краткога боравка у Задру Жом се мора пријавити код директора полиције Аугуста Мартиница.

17. јула 1839. Мартинец подноси по један извјештај о Жому и његовој жени Франциски Кал-Розенбургу у Трсту и грофу фон

⁵⁶ Писмо Габријела Ивачића од 30. маја. 1839. грофу Лилиенбергу (Задар, Државни архив 233 (6. XIа, к. XII/3. 4. 1839).

⁵⁷ Копија писма грофа Лилиенберга од 9. јуна 1839. Габријелу Ивачићу (Задар, Државни архив 233 (6. XIа, к. XII/3. 4. 1839).

⁵⁸ Копија писма грофа Лилиенберга од 15. јула 1839. грофу Седлницком (Задар, Државни архив 233 (6. XIа, к. XII/3. 4. 1839). На крају овога писма Лилиенберга савјетује грофу Седлницком да би било од велике користи кад би се послала једна висока личност Државне или Уједињене дворске канцеларије у Котор због исправљања границе са Црном Гором.

Седлницком у Бечу.⁵⁹ Мартинец тврди у својим извјештајима да Жом има пасош најновијег датума који му је издало француско посланство у Бечу за Русију. Пошто тај пасош није за аустријске државе, Окружно поглаварство у Котору устезало се да га визири и због тога је дало Жому за пут у Трст једну објаву коју је Дирекција полиције у Задру визирирала. Жом је, по Мартинецу, вршио велики утицај на Његоша. Под његовим упливом Његош је сада много непријатељскије расположен према Аустрији него што је раније био. Жомова жена Франциска је за вријеме свога боравка у Котору имала обичај да се позива на писма свога мужа са Цетиња и да шири у Котору и у његовој околини већином неосноване или у најмању руку претјеране вијести о намјерама црногорским против аустријске области. Жом је изјавио Мартинецу у Задру да је заувјек напустио Црну Гору. Отворено је рекао да је надахнут најслободнијим начелима. Додао је да намјерава да на свом путу за Русију додирне Беч. Мартинец ставља до знања грофу Седлницком у свом писму од 17. јула 1839. да би било пожељно у интересу јавнога мира да се једном „тако опасном странцу“ као што је Жом забрани повратак у аустријске државе. Он даље напомиње да се међу путницима који су паробродом »*Wagon Stürmer*« 15. јула 1839. дошли са Жомом у Задар налазио и енглески племић Хенри Вилјем Бредли коме се Жом највише приближавао. Бредлију је било издало пасош енглеско Министарство спољних послова. Недавно је Бредли пропутовао Исток, а у последње вријеме Крф, Турску, Албанију, Босну и Херцеговину. И он је паробродом »*Wagon Stürmer*« 16. јула 1839, заједно са Жомом, наставио свој пут из Задра за Трст. На крају свога писма Мартинец скреће пажњу грофу Седлницком да би било лако могућно да се Жом и Бредли искрцају у Риједи и да одатле продру у унутрашњост Мађарске зато што мађарске власти нијесу довољно строге.

Жом заиста полази у Русију; 7. августа 1839. г. појављује се изненада код Јакова Озерецковског у Бадену близу Беча; са собом доноси и једну препоруку од Његоша; на Озерецковског оставља утисак врло добра човјека и весела Француза. Озерецковски је спреман да му у Петрограду срдачно пружи сваку могућну помоћ, као што је то и Његош желио, али како ће Жом доћи до Петрограда кад он нема много новца, а и Озерецковски не стоји добро с новцем. Аустријске су новине, уз то, већ поодавно приказале Жома као опасног француског агента. То му може код политичког свијета много нашкодити, а Озерецковском је тешко да се против тога бори.⁶⁰

⁵⁹ Копија писма Аугуста Мартинеца од 17. јула 1839. Кал-Розенбург-ту (Задар, Државни архив 44 (Акта Дирекције полиције у Задру) и копија писма Аугуста Мартинеца од 17. јула 1839. грофу Седлницком (Задар, Државни архив 44 (Акта Дирекције полиције у Задру)).

⁶⁰ Душан Вуксан, *Писма Озерецковскога, Коваљевскога и Чевкина Владици Раду, Споменик Српске краљевске академије, Београд, 1935, LXXXI, стр. 12, 13.*

Из писма Јакова Озерецковског, које је послано 15. децембра 1839. г. из Петрограда Његошу на Цетиње, дознајемо за даљу Жомову судбину: Озерецковски је повео са собом из Беча у Петроград Жома и његову жену Франциску и примио их у своју кућу. Послије извјесног времена Жом полаже у Русији испит и добија професорску диплому. Он је човјек врло миран, безазлен и добар. Озерецковски је веома задовољан што је Жому учинио многе услуге само да би испунио Његошеву жељу.⁶¹

14. јуна 1840. г. обавјештава Озерецковски Његоша да је Жом учитељ у Кијеву, да је био много болестан, да сад не чује најбоље, да му још није пошло за руком да се окући и да његова жена Франциска живи у Мариенбаду заједно с родитељима Озерецковског.⁶²

Александар Владимирович Чевкин, кога је крајем августа мјесеца 1839. г. била послала руска влада у Котор да би посредовао око разграничења између Аустрије и Црне Горе, сјећа се у току прве половине јуна 1841. г. Жома и његове жене Франциске. У разговору с бароном Фердинандом Шалером жали се Чевкин да је посљедњи пут затекао Његоша знатно подивљалог и да је штета што су Жом и Франциска напустили Црну Гору, јер су вршили благотворан утицај на Његоша и да није било основано тврђење да су се они бавили пропагандом. Чевкин саопштава Шалеру да је он хтио да наговори Његоша да пође у Венецију и да убудуће проводи извјесно вријеме зими у Котору да не би био стално у друштву „неотесаних“ Црногораца од којих може да поприми само оно што је сирово.⁶³

*

Антид Жом је био „добар, простодушан и сиромашан човјек“. Није се бавио за вријеме свога боравка у Црној Гори од 22. јануара 1838. до око 10. јула 1839. никаквом пропагандом. Неће бити вршио неки нарочити утицај на Његоша политичара, државника и ратника. Али он је одиграо важну улогу у Његошеву животу.

У првој половини XIX вијека већи број образованих људи говорио је француски. И Његош је одабрао да учи тај језик. Француски му је језик био потребан „због честих писмених и усмених веза с аустријским чиновницима“, а и због „неријетких посјета странаца“ Црној Гори. Његош се 1837. био ријешио да пошто-пото пође у Париз и да успостави пријатељске односе с француском

⁶¹ Душан Вуксан, *Писма Озерецковскога, Коваљевскога и Чевкина. Владци Раду, Споменик, LXXXI*, стр. 14

⁶² Душан Вуксан, *Писма Озерецковскога, Коваљевскога и Чевкина. Владци Раду, Споменик, LXXXI*, стр. 15.

⁶³ Писмо Фердинанда Шалера од 12. јуна 1841. Губернијалном предсједништву у Задру (Задар, Државни архив 257 (6. VIIa, к. X/2. 1. 1841).

владом. Ту идеју није ни касније напуштао. Зато се и био страствено одао учењу францускога језика.⁶⁴

Заслуга је Антида Жома што је у току скоро године и по дана научио Његоша да доста добро говори француски. Фридрих Орешковић додаје да је Његош већ 1840. „прилично течно“ говорио француски. Вук Врчевић тврди да је Његош био у стању да „Волтерова сочињења у наш језик без натете преводи“. Сипријан Робер напомиње да му је изгледало приликом разговора с Његошем да Његош више воли француски језик него све остале језике којима се служи и да са странцима разговара само француски. И Гарднар Вилкинсон тврди да је Његошу било најмилије да са странцима говори француски. И многи други страни и домаћи путописци саопштавају да је Његош добро познавао француски језик.⁶⁵

Антид Жом је морао упознати Његоша с великим француским писцима Волтером, Бифоном, Игом и Ламартином. И то је крупна заслуга Жомова. У свом „Мемоару“ од 21 децембра 1838. јавља Фридрих Орешковић профу Лилиеибергу да је Његош 1838. „учио напамет стихове Виктора Ига из описа битке код Наварина којима је погрдно приказана Аустрија“ и да их је, „идући по соби тамо амо“ рецитовао „врло често као омиљену изреку“.⁶⁶ Његош је заиста унио у своју „Биљежницу“ два стиха из Игове оде »Navarin«: »La Grèce est libre, et dans la tombe / Byron applaudit Navarin«.⁶⁷

Он је, по свој прилици, још за вријеме Жомова боравка на Цетињу преписао у своју „Биљежницу“ и још многе друге стихове из Игових и Ламартинових дјела. Тако је он, уз помоћ Жомову, врло рано почео да изграђује и утанчава свој књижевни укус на врелу богате умјетничке француске поезије. Оно што је најважније, наш је велики пјесник могао већ тада да чита француске писце у оригиналу. Без Антида Жома он то свакако не би лако постигао.

Антид Жом је био „весели Француз“ и настојао је да у „мрачној пустињи“ на Цетињу разоноди нашега великог пјесника. Зато он Његоша учи да игра шаха и билијара (»Monsieur Jeume hat unlängst gesagt, dass sein Contract mit dem Vladika als Sprachlehrer mit künftigem October sein Ende erreicht, und er alsdann

⁶⁴ Упоредити мој чланак „О Његошеву учењу француског језика“, *Историски записи*, Цетиње, 1952, књ. VIII, стр. 99—109.

⁶⁵ О „Његошеву познавању и учењу страних језика“ писао је и Станко Перуновић (*Стварање*, Цетиње, 1963, број 9—10, стр. 255—268). На жалост, прилог Перуновићев не садржи готово никакве нове податке; он, уз то, кивити погрешкама.

⁶⁶ Фридрих Орешковић, *Мемоари о исправљању границе између Далмације и Црне Горе*, Историски институт, Цетиње, 1949, стр. 16.

⁶⁷ Victor Hugo, *Les orientales*, Париз, 1877, стр. 45—56, и Његошева „Биљежница“, Историски институт, Цетиње, 1956, стр. 156.

sich nach Triest zurückzuverfügen gedenke. Man spricht von ihm nichts, als dass er dem Vladika ausser der französischen Sprache Unterricht im Schachspiele und auch dem Billiard gebe.«⁶⁸

Антиду Жому треба одати свако поштовање, јер је безмало читаву годину и по дана 1838. и 1839. превео у Црној Гори као Његошев учитељ француског језика готово без икаквих животних угодности, често одвојен и од своје жене Франциске и изложен интригама и жучним нападима Метернихове полиције.⁶⁹

R É S U M É

Dr Jevto Milović

LE SÉJOUR D' ANTIDE ET DE FRANCISCA JAUME AU MONTÉNÉGRU

A son retour de Saint Pétersbourg au Monténégro en juillet 1837 Njegoš séjourna un certain temps à Trieste. Là, le consul de France dans cette ville, Levasseur, le mit en rapport avec Antide Jaume qui vivait à Trieste de leçons de français qu' il donnait à titre privé. Njegoš invita Jaume au Monténégro comme professeur personnel de français. Il lui promettait un ducat d' or par jour à partir du jour où s' embarquerait de Trieste. Jaume accepta la proposition, et, dans la première quinzaine de décembre 1837, il se rendit avec sa femme Francisca de Trieste au Monténégro. Jaume et Francisca arrivèrent à Kotor le 2 janvier 1838. Ce n' est que le 22 janvier que Jaume rejoignit Njegoš à Cetinje, laissant Francisca à Kotor. Jaume resta à Cetinje comme professeur de français de Njegoš du 22 janvier 1838 jusque vers le 10 juillet 1839.

Pendant tout ce temps, Antide Jaume enseigna si bien le français à Njegoš que celui-ci put le parler assez couramment et lire dans le texte les écrivains français de ce temps.

Antide Jaume était un homme bon, pauvre et au coeur droit. C' était un Français au caractère gai, et il s' est efforcé, dans le »sombre désert« de Cetinje, de divertir notre grand poète. Il a, en particulier, appris à Njegoš à jouer aux échecs et au billard.

⁶⁸ Писмо једног аустријског доушника из Котора од 27. маја 1839. г. (Беч, Osterreichisches Staatsarchiv, Abteilung, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Polizeihofstelle). Овај докуменат је оштетио пожар који је избио 15. јула 1927. г. у згради у Бечу у којој се налазио Архив.

⁶⁹ Историјску грађу о Антиду Жому, коју сам нашао у Државном архиву у Задру, у бечким и другим архивима, објавићу на другом мјесту.